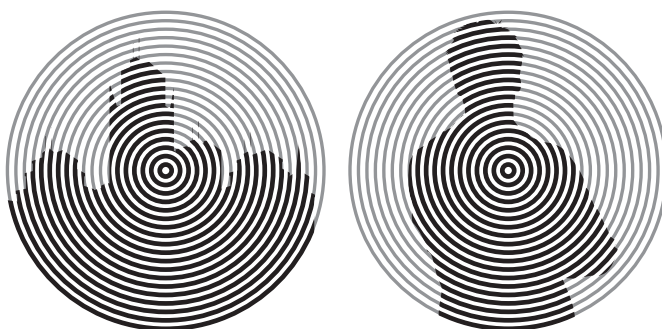

EMBER HELYE a HELY EMBERE

EMBERKÖZPONTÚ TÖRTÉNETÍRÁS
HELYTÖRTÉNETI KUTATÁS

A HELYTÖRTÉNETÍRÁS
MÓDSZERTANI KÉRDÉSEI

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
KRONOSZ KIADÓ
MTA PÉCSI TERÜLETI BIZOTTSÁGA

AZ EMBER HELYE – A HELY EMBERE

AZ EMBER HELYE

A HELY EMBERE

EMBERKÖZPONTÚ TÖRTÉNETÍRÁS
HELYTÖRTÉNETI KUTATÁS

A helytörténetírás módszertani kérdései

Szerkesztette:

LENGVÁRI ISTVÁN
PILKHOFFER MÓNICA
VONYÓ JÓZSEF

Magyar Történelmi Társulat
Kronosz Kiadó
MTA Pécsi Területi Bizottsága

Budapest–Pécs, 2019

A kötet megjelenését támogatta:

MINISZTERELNÖKSÉG

és a Magyar Tudományos Akadémia Pécsi Területi Bizottsága

Kiadja a Magyar Történelmi Társulat, a Kronosz Kiadó
és a MTA Pécsi Területi Bizottsága

Felelős kiadó

a Magyar Történelmi Társulat elnöke, a Kronosz Kiadó ügyvezetője
és a MTA Pécsi Területi Bizottsága elnöke

A névmutatót készítette: Vértesi Lázár
A borítón látható grafika Müller Péter munkája.

ISBN 978 615 6048 41 7

© Szerzők

© Szerkesztők

© MTA Pécsi Területi Bizottsága

© Kronosz Könyvkiadó

© Magyar Történelmi Társulat

TARTALOM

VONYÓ JÓZSEF

A hely és az ember. Az emberközpontú helytörténetírás lehetséges szempontjai	9
---	---

ELMÉLETI ÉS HISTORIOGRÁFIAI KÖZELÍTÉSEK

GYÁNI GÁBOR

Helytörténet, régiótörténet és országos történet. Fogalmi és historiográfiai szemle	23
--	----

KÖVÉR GYÖRGY

Van-e, volt-e vidéki történetírás?	54
--	----

HORVÁTH SÁNDOR

A helytörténetírás mint „szürke zóna” és kulturális ellenállás a szocialista korszakban	88
--	----

KESZEI ANDRÁS

Változatok a felejtésre: tér, társadalmi változás, történelem	100
---	-----

A HELY SZEREPE EGY ÉLETPÁLYA ALAKULÁSÁBAN – A SZEMÉLYISÉG SZEREPE EGY HELY FEJLŐDÉSÉBEN

KISS GERGELY

Családi kör? A bíborosi família kutatásának módszertani kérdései az első magyar bíboros, Báncsa István példáján keresztül	119
---	-----

ÖLBEI TAMÁS

Seguin de Badefol: „A gonoszság fia” Anse-ban, 1364–1365	143
--	-----

WÉBER ADRIENN

- A dualizmus kori „régiséglelés” aktorai Pécssett és Baranyában.
A régészeti tárgyakkal kapcsolatba kerülő individuumok
tipológiája, illetve a regionális múzeum kialakulásában
játszott szerepük 173

LAKNER LAJOS

- Bácból Bécsen át Debrecenig. Miért és hogyan került
egy bácskai zsidó selyemgyáros gyűjteménye Debrecenbe? 205

KESZEI ANDRÁS

- Helyek és azonosságok Illyés Gyula életrajzában 228

PAKSY ZOLTÁN

- Mindszenty József és Zalaegerszeg 249

AZ INTERDISZCIPLINÁRIS KUTATÁS LEHETŐSÉGEI

UGRAI JÁNOS

- Intézménytörténeti megközelítések és a helytörténetírás.
InterdiszCIPLINÁRIS megfontolások a helytörténetírás okulására 267

MOLNÁR ÁGNES

- Néprajz, antropológia és történettudomány. A sok szempontú
megközelítés előnyei egy lokális közösség kutatásában 282

A HELYTÖRTÉNETI KUTATÁS FORRÁSAI

GÓZSY ZOLTÁN

- A lokális társadalom kutatásának lehetőségei, korlátai
a 18. század első harmadában a dél-dunántúli települések
esetében 307

GYIMESI RÉKA

- Történeti demográfia lokális keretek között.
Korlát vagy lehetőség? 326

BORSY JUDIT

- A pécsváradi közalapítványi uradalmak árvaügyi iratainak
kutatási lehetőségei és nehézségei 344

TARTALOM

PIHURIK JUDIT

- „...s mivel ott voltam, részt kellett vennem abban
a vérengzésben...” Helytörténeti adalékok nyomozati
és periratokban 359

LOKÁLIS GAZDASÁG – LOKÁLIS TÁRSADALOM

HALÁSZ IMRE

- Mezővárosi hitelezési gyakorlat a modern pénzügyi
struktúra előtt Szombathely példáján 379

TILCSIK GYÖRGY

- A kézművesek számának és összetételének változásai
Szombathelyen a 19. század első felében. Kutatás-módszertani
problémák és további kutatási lehetőségek 403

KAPOSI ZOLTÁN

- Modernizációs elképzelések a Dél-Dunántúl felemelésére.
Czindery László gazdaságfejlesztő tevékenysége a 19. század
középső harmadában 431

NAGY IMRE GÁBOR

- Pécs város dualizmuskori törvényhatósági bizottságának
kutatási nehézségei 452

MEGRENDELŐK/FINANSZÍROZÓK ÉS KÖZREMŰKÖDŐK A HELYTÖRTÉNETÍRÁS SZEREPLŐI

BAYER ÁRPÁD

- A történettudomány helye a helytörténetben. A történész
és a „hely embere” 465

FEISZT GYÖRGY

- Szakmai és politikai érdekek találkozása és ütközése
a várostörténeti monográfiák készítése során –
Szombathely példáján 488

TARTALOM

HALÁSZ IMRE

- A polgármester és az önkormányzat szerepe a helytörténeti kutatás generálásában – Zalakaros példáján 497

NAGY IMRE GÁBOR – VONYÓ JÓZSEF

- Egy kudarcsozogat tanulságai. A pécsi monográfiakísérletek története 517

BÁNKUTI GÁBOR

- A helyi lakosság bevonása a helytörténeti források feltárásába.
A Pécs8 program első évének tapasztalatai 548

KISEBBSÉGI HELYZETBEN

FLEISZ JÁNOS

- A Partium régió kutatásának sajátosságai és problémái napjainkban 563

PEJIN ATTILA

- Nemzeti narratívák a helytörténetírásban. Avagy párhuzamos történetek egy többnemzetiségű környezetben 578

SZAKÁL IMRE

- Stefán Ágoston és az első világháborút követő hatalomváltás Északkelet-Magyarországon 598

- Névmutató 619

- A kötet szerzői és szerkesztői 631

STEFÁN ÁGOSTON ÉS AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚT KÖVETŐ HATALOMVÁLTÁS ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁGON

Bevezetés

2019-ben lesz száz éve annak, hogy Kárpátalja Podkarpatská Rus néven egységes közigazgatási régióvá szerveződött. Ezzel a frissen megalakult csehszlovák államban egy új régió jött létre, mely száz év elteltével a helyi közösségek lokális identitásának keretét képezi. A területi egység megszületése óta eltelt egy évszázad alatt jelentős mennyiségű, különböző szakmai megfontolások, s néha politikai motivációk által meghatározott tudományos munka született Kárpátalja, pontosabban a Kárpátalja nevű régióba szervezett terület történetéről. Természetesen ezek között több olyan írás is van, melyek részben vagy teljes egészében a biográfia műfajához nyúltak. Úgy vélem, a terület történetében kisebb vagy nagyobb szerepet játszó személyek élettörténetének szakszerű tanulmányozása új eredményekkel szolgálhat a Kárpátaljával foglalkozó történetírás számára. A történettudományban alkalmazott biográfiai módszer a 19. századi klasszikus kereteket átlépve napjainkra társult egy társadalomtörténeti szemléletmóddal, melynek köszönhetően nem, vagy nem csupán a történet főszereplőjének életútja a vizsgálódás elsődleges tárgya, hanem az a történeti közeg, amiben tevékenységét kifejtette. Az életrajz egy szélesebb körű vizsgálódás origójává válik, nem csupán az ismert életrajzi tényeket összekötő kétdimenziós ív marad. Így a biografikus módszerrel nem csupán a történelem folyamataira kiható személyek élettörténete válhat történészi érdeklődés tárgyává, hanem olyan figuráké is, akik a történelmi folyamatok sodrában azokhoz alkalmazkodni, esetleg azoknak ellenállni próbáltak, mindenesetre felfedhető az életrajz szereplője és a történeti kontextus közötti folyamatos és

kölcsönös viszony. A rendelkezésemre álló forrásokból származó tényekkel megpróbálom „feltölteni” azt az „életrajzi teret”,¹ amelynek a kontextusát egy politikai-társadalmi folyamat adja. Ily módon igyekszem adalékokkal szolgálni az első világháborút követő államfordulat történetéhez egy olyan személy élettörténetén keresztül, aki nem tudta befolyásolni a történelem sodrását, csupán alkalmazkodott ahhoz.

Úgy vélem, mielőtt belekezdenék Stefán élettörténetének bemutatásába, érdemes tisztázni, miért is őt állítottam a kutatás középpontjába. Stefán Ágostonnal az esetek túlnyomó többségében keveset foglalkozott a szakirodalom. Egy-egy bekezdésnél szinte sehol nem kapott jelentősebb figyelmet. Pedig, mint azt majd részletesebben látni fogjuk, az 1877-ben született rahói ruszin ügyvéd izgalmas életutat futott be. A magyar olvasóközönség leginkább onnan ismerheti, hogy 1918-ban a rövid életű Ruszka Krajna autonóm terület kormányzója volt, a Tanácsköztársaság idején a Ruszin Népbiztosságot vezette. Az államfordulat után pedig politikai pályfordulásokkal tarkított pályát írt le, amit 1945-ben Rahón fejezett be, ott, ahonnan az 1918-as összeomlás kataklizmája kiszakította. A két világháború közötti csehszlovákiai és magyarországi közvélemény is fenntartásokkal viszonyult Stefán Ágostonhoz. Magyarországon a Tanácsköztársaságban betöltött szerepe miatt volt gyanús, Kárpátalján a ruszin és magyar ellenzéki politikum a legnagyobb csehszlovák kormánypártban betöltött szerepét bírálta. 1945 után a pártállami rendszer történetírása egyértelműen negatív alakként tüntette fel, politikai kalandorként írtak róla, az ellenforradalom emberéről, a „reakciós” és „vállalhatatlan” elemekkel kapcsolatot tartó, ártó személyről. Életútja pont azért lehet érdekes, mert azt Kárpátalja mint régió létrejöttének folyamata állította egészen új irányba. Élettörténetében nem az az igazán izgalmas, hogy régiójának történelmében jelentős nyomot hagyott volna, hanem épp ellenkezőleg, azért, mert történetében felfedezhető, hogyan hat a történelem lokális szinten egy egyén életére.

Érdemes megjegyezni egy sajátos dolgot, ami a Stefánnal foglalkozó szakirodalomban folyamatosan problémát jelent. Tudni kell ugyanis, hogy a 20. századi kárpátaljai történeti kánonban két Stefán Ágostont is ismerünk. Egyikük az 1877-ben Batáron született ügyvéd, kormányzó, népbiztos, a másik pedig az 1893-ban Poroskón született Avgusztin Stefan.

¹ K. Horváth 2011: 167–172.

Utóbbi pedagógus, a két világháború között iskolaigazgató, a kárpátaljai ukranofil politikum tagja, az 1938-ban autonómiát kapott Podkarpatská Rusban Avgusztin Volosin kabinetében oktatásügyi miniszter volt, majd 1939-ben Kárpáti Ukrajna szojmjának² elnöke. 1949-ben az USA-ba emigrált, 1986-ban halt meg. Írásai Kárpátalja történetének értékes forrásai, különösképp visszaemlékezései.³ A két Stefánt főként a magyar sajtóban, a távirati iroda jelentéseiben rendszeresen összekeverték a két világháború között. A magyar köztudatban elsősorban a kormányzói és népbiztosi pozíciót betöltő Stefán Ágoston volt valamennyire ismert, így amikor Avgusztin Stefán 1938–1939-ben a kárpáti ukrán államszervezésben aktív szerepet vállalt, a magyar sajtóban ezeket a híreket Stefán Ágoston személyéhez kötötték. 1939-ben például Kelemen Ferenc újságíró vitriolos tollal kommentálta azt a hírt, mely szerint Avgusztin Volosin és Avgusztin Stefán Románián keresztül Jugoszláviába érkezett 1939 szeptemberében. A szerző azt feltételezve, hogy a korábbi kormányzóról van szó, diadalittasan jelentette ki, hogy a rahói ügyvéd „nem hitt a magyar feltámadásban”, és jogosan vált újfent hontalanná.⁴ Az ehhez hasonló, különböző típusú forrásokban előforduló tévedések nem egyszer okoznak félreértést a Kárpátaljával foglalkozó történeti szakirodalomban.

Stefán életrajzának kutatását nem csak a fentebb ismertetett probléma nehezíti, hanem az is, hogy nem rendelkezünk semmilyen személyes forrással. Valamennyi tőle származó írás vagy a nagyközönségnek szól (a *Tiszavölgy* című általa szerkesztett lap, illetve néhány egyéb publikációja) vagy a hivatali, hírszerzői, politikusi tevékenységhez fűződő dokumentumok. Emellett azokat a forrásokat szükséges még megnevezni, amelyekben a kortársak róla írtak, nagyon gyakran nem elfogulatlanul.

A hely és emberei

Kárpátalja határai az első Csehszlovák Köztársaságban alakultak ki. Az első világháborút megelőzően Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros megyék

² A szojm a rövid életű Kárpáti Ukrán Állam törvényhozó szerve volt.

³ Részletesebben: Марочій–Поп 2010.

⁴ Aki háromszor vált hazátlanná. *Nyírvidék* 1939. március 31. 2.

közigazgatásához tartozó területek nagyobb részét, valamint Szabolcs és Szatmár néhány települését a versailles-i békerendszer nagyhatalmi érdekek által motivált stratégia mentén rendezte közös határok mögé. A közigazgatási egység legszembevetőbb földrajzi jellegzetessége az volt, hogy a terület nyolcvan százalékát az Északkeleti-Kárpátok hegyvonulatai képezték. A Gorgánok vonulataitól a Máramarosi-masszívumig északnyugat–délkelet irányban elterülő Verhovina nagyrészt ruszin lakossága, és az Alföld főként magyar lakosai mezőgazdaságból éltek. Az 1910-es népszámlálás adatai alapján a Magyar Királyságnak 464 270 rutén anyanyelvű lakosa volt.⁵ A latinosan rutén, a népnyelvben inkább ruszin vagy rusznyák elnevezéssel illetett lakosok Északkelet-Magyarország megyéit lakták nagyobb számban, nagyfokú szegénységben.⁶ A ruszin területek gazdasági felemelését szolgálta az 1897-ben elindított hegyvidéki akció, melyet Egán Ede, majd Kazy József irányított. A gazdaságfejlesztési program főként az első világháború kitörése és annak kedvezőtlen gazdasági hatásai, valamint következményei miatt nem tudott hosszú távú sikereket elérni.⁷ A megélhetési problémák egyik következménye volt a ruszin lakosság körében a 19–20. század fordulóján felerősödő kivándorlás. 1899–1914 között Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyékből több mint 90 000 ember kelt útra, főként az Amerikai Egyesült Államokba, jobb kereseti lehetőségek reményében. A korabeli adatok alapján a kivándorló személyek több mint 60%-a volt „rutén anyanyelvű”.⁸ A ruszinoknak nem csupán a gazdasági helyzetük volt rossz. Műveltségi viszonyaik tekintetében is elmaradtak a többi magyarországi nemzetiség mögött. Az 1910-es adatok szerint a ruszin népesség körében az írni-olvasni tudók aránya mindössze 22,7% volt.⁹ A ruszinok körében a legnagyobb jelentőséggel bíró szervezet kétségtelenül a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye volt, mely a pravoszlavizmus és a nyugati kereszténység között egyfajta kultúrhatárt képezett.

⁵ A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi Népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Budapest, 1912. 372–373. ([https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1910_01/?pg=372&layout=s&query=Rah%C3%B3 – Letöltés: 2019. január 2.\)](https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1910_01/?pg=372&layout=s&query=Rah%C3%B3 – Letöltés: 2019. január 2.))

⁶ Gönczi 2007: 16.

⁷ Braun 2011: 30.

⁸ Braun 2007: 312.

⁹ Beluszky 2002: 17.

Az egyházmegye papsága és tanítói jelentették a szűk ruszin értelmiséget, akik hozzájárultak a népi kultúra és az anyanyelv megőrzéséhez.¹⁰

Ezek a kedvezőtlen viszonyok mind hozzájárultak ahhoz, hogy a 19. században lezajló nemzeti ébredés kevés sikerrel járt a ruszinok körében. A század közepétől megjelenő ruszin mozgalom is inkább tekinthető különböző állampolitikai szándékok eredményének, mintsem alulról jövő politikai kezdeményezésnek. Bár 1849–1850 fordulóján megjelent a szándék egy ruszin autonóm kerület létrehozására az Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros megyéket tömörítő Ungvári Polgári Kerület bázisán, azonban ez a terv nem nyerte el Bécs jóindulatát. Ily módon a 19. század második fele az ukrán és az orosz nyelvi irányultság vetélkedése, és a sokkal lényegesebb gazdasági elmaradottság felszámolására tett kísérlet jegyében telt a ruszinok körében.¹¹ A ruszin nemzeti érdekek érvényesítéséért tevékenyen eljáró nemzeti tanácsok megjelenésére az első világháború végéig, az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásáig kellett várni.

A sanyarú gazdasági és műveltségi viszonyok közül az emigráció mellett az értelmiségi pálya jelenthetett menekvést. A szűk ruszin értelmiségnek, melynek csekély része volt csupán polgári foglalkozású, sajátos szocializációs utat kellett ennek érdekében bejárnia. Molnár Ferenc Paul Robert Magocsi nyomán erről a következőképp ír: „A ruszinok sanyarú körülményei közül nagyon szűk és csak kevesek által elérhető utak vezettek a jobb kilátásokat kínáló társadalmi rétegek felé. Az I. világháború előtti magyarországi ruszin intelligencia egy olyan egyházi környezetben szocializálódott, ahol a karrierépítés a magyar kultúrával való azonosuláson át vezetett. Annak a ruszin fiatalnak, aki népe elitjéhez akart csatlakozni, felvételiznie kellett az ungvári papképző szemináriumba. Az itt tanulók többsége falusi papok fiai vagy unokái voltak. Tanulmányaikat szülőfalvaik zárt etnikai környezetében kezdték meg, ahol az egyházi iskola tanítási nyelve a helyi ruszin dialektus volt. Ungvárra érkezésükkor azonban merőben más helyzettel találták szemben magukat. Magyarul beszéltek a kollégiumban, az osztályokban, az utcákon és a város üzleteiben is. Az új társadalmi és kulturális környezetbe való beilleszkedéshez kitűnően el kellett sajátítaniuk a magyar nyelvet. Egy sikeres életpálya építéséhez ennél is többre volt

¹⁰ Fedinec 1998: 1813–1819.

¹¹ Molnár 2018: 23.

szükség: azonosulniuk kellett a társadalmi miliő külső formáival, a magyar életstílus elemeivel.”¹² Úgy vélem, ez a megállapítás még inkább igaz olyan esetekben, amikor a hegyvidéktől és a ruszin közegetől távol kísérelte meg valaki, hogy felsőfokú tanulmányokat folytasson. Meglátásom szerint ez a sajátos szocializációs út, és a magyar miliővel való azonosulás elkerülhetetlen volta jelentősen befolyásolta főszereplőnk szocializációját is, s a későbbiekben politikai szerepvállalására is hatással volt.

A kezdetek

Stefán Ágoston görögkatolikus papi családban született, apja, Stefán Mihály kántortanító volt. Bátyja, Emil, a papi hivatást választotta. Történetünk hőse és öccse, Antal ügyvédek lettek. Ágoston 1896-ban a Szatmárnémeti Királyi Katolikus Főgimnáziumban érettségizett, majd Budapesten és Kolozsváron végezte jogi tanulmányait. A ruszinok közül ezt a mobilizációs útvonalat járták be kevesebben, mindazonáltal a fentebb tett megállapítás, miszerint a magyar kultúrával való azonosulás és a karrierépítés kéz a kézben járt a dualizmus kori Magyarországon, ebben az esetben is igaz lehet. Praxisát 1907-ben kezdte Rahón, egy alig több mint 6500 fős ruszin többségű¹³ kisvárosban, a Tiszavölgyi járás központjában. A városban nem csupán jogászként lett ismert, hanem aktívan jelen volt Máramaros vármegye társadalmi-politikai életében is. Stefán Ágoston volt a Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt tiszavölgyi járási szervezetének vezetője. 1907-től újságot is adott ki *Tiszavölgy* címen, melyet ő maga szerkesztett, és gyakorta írt is a lapba, amiből képet kaphatunk társadalmi-politikai nézeteiről. A 20. század eleji Máramaros vármegye problémáiról elég karakteresen fogalmazott írásaiban. Alapvetően három komoly problémát nevezett meg, amivel kapcsolatban gyakorta hallatta hangját. Egyrészt minden, a ruszinságot sújtó gond eredőjének, legyen az gazdasági vagy politikai természetű, a műveletlenséget tartotta. Több ízben is megfogalmazta, hogy az iskolarendszer erősítése vezet-

¹² Molnár 2014: 104–105.

¹³ A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai. Községek és népesebb puszták, telepek szerint. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest 1912. (https://library.hungaricana.hu/hu/view/NE-DA_1910_01/?pg=372&layout=s&query=Rah%C3%B3 – Letöltés: 2019. január 2.)

het a gazdasági nehézségek fölszámolásához. Cikkeiben gyakorta felszólalt a szocializmus ellen, ez különösen a későbbi tevékenységét figyelembe véve érdemel figyelmet, de publicisztikájának legérdekesebb elemei a ruszinok jövőjével kapcsolatos fejtegetések. A máramarosi skizma-perben¹⁴ ő maga is részt vett, több vádlott védelmét is ellátta. A skizmatikus mozgalomnak szentelt figyelmet, és az arra adott magyar válaszareakciót eltúlzottnak tartotta. A skizma problémájára a megoldást a ruszinok gazdasági és kulturális felemelkedésének elősegítésében látta, és erről a következőképp írt: „Ha az államhatalom teljesítené azt a kötelességét, melyet hazánk érdeke, erősödése és jövője elé is szab, 20 év múlva a ruthének fiatal generációja teljesen elmagyarosodna. Módot kell nyújtani, hogy minden rutén gyermek iskolába járjon. 20 év múlva a 26 éven alóli generáció már magyarul beszélne. S ha ez a generáció azt tapasztalja, hogy szocialis igényei kielégítésénél a magyar nyelvvel hazánkban mindenütt boldogul, a külvilággal való érintkezés alkalmával megszokja a magyar nyelvet úgy, hogy az utána jövő generáció már a családi otthonban is magyar szót fog hallani, s akkor teljessé válik az elmagyarosodás.”¹⁵ Hasonlóképp írt *Ruténjeink jövője* című cikkében: „Nem-e égbekiáltó bűn, hogy összetett kezekkel nézzük azt a vergődést és nem sietünk az új honfoglalással, az északkeleti vármegyék teljes megmagyarosításával?”¹⁶ Az *Északkeleti védőbástya* című írásában pedig így fogalmazott: „A magyar nemzeti államnak szüksége van arra, hogy a magyar nyelvhatárt északkeleten az ország határáig tolja ki, s hogy a magyar nemzeti állameszmének északkeleten is oly védőbástyája legyen a megmagyarosodott ruténység mint keleten a székelység.”¹⁷ Az idézetekből is látható, hogy nyilvános kommunikációjában Stefán a saját szocializációs körülményeit tartja üdvösnek az egész ruszinság számára, a hegyvidék minden problémájára a magyar kultúra átvételét, a többséghez való igazodást tekintette gyógyírnak.

Ha már Stefán Ágoston *Tiszavölgyben* megjelent írásainál tartunk, megjegyzendő, hogy azokban a ruszin–magyar együttműködés kiváló példaként gyakorta utalt a Rákóczi-szabadságharcra, kiemelve a gens fidelissima szerepét. Retorikájának ez oly fontos eleme volt, hogy nem hagyhatta szó nélkül Szekfű Gyula 1913-ban megjelent *A száműzött Rákóczi* című,

14 1914-ben ortodox hitre áttérő ruszinok ellen indított per.

15 Útmutató a ruthén kérdés megoldásához. *Tiszavölgy* 1914. január 4.

16 Ruthénjaink jövője. *Tiszavölgy* 1917. április 25.

17 Északkeleti védőbástya. *Tiszavölgy* 1917. május 9.

országos vitákat gerjesztő történeti munkáját. Stefán 1914 márciusában – habitusáról jól árulkodó – levelet írt Szekfű Gyulának, amelyben a történészt „becstelen tollú, elvetemült gazembernek, a világ legnemtelenebb zugtörténészének és szennyes lelkű kalóz-írójának” nevezte.¹⁸ Sőt, 1914. április 1-jén Rahón egy tüntető gyűlést szerveztek Szekfű ellen, ahol Stefán Ágoston magyarul, Brascasajkó Mihály pedig ruszinul ismertette a Rákóczi-szabadságharc történetét. Brascasajkó Mihály egyébként az a Mihajlo Brascasajko, aki 1919. január 21-én Huszton fivérével együtt fő szervezője volt annak a népgyűlésnek, mely kimondta az északkelet-magyarországi ruszin vármegyék csatlakozását Ukrajnához.¹⁹

Máramaros megyei tevékenységét a világháború miatt fel kellett függesztenie. Mint népfelkelő főhadnagy a szerb harctéren küzdött és sebesült meg. Hadseregparancsnoki dicséretben részesült, Signum Laudis kitüntetést és Károly-csapatkeresztet kapott. Az első világháborúban való részvétel követően, 1917–1918 fordulójától újra Rahón ténykedett. Szerepe a magyar kormányzat szemében 1918 őszétől értékelődött fel igazán. A háborús összeomlást követően különféle politikai irányzatok mentén a ruszin területeken is megjelentek a Magyarországtól való elszakadási törekvések. Stefán Ágoston azok közé az aktivisták közé tartozott, akik a magyar irányvonalat képviselték. Máramaros megyében ruszin néptanácsot szervezett, illetve tagja lett annak a Magyarországi Ruszin Néptanácsnak, mely 1918 novemberében kimondta, hogy a ruszin területek Magyarország kötelékében kívánnak maradni.²⁰

Ruszka Krajna kormányzójaként

A Károlyi-kormányzat az antant irányába szerette volna megmutatni, hogy a nemzetiségek ügyét képes megoldani Magyarország határain belül, és a wilsoni elveket autonómiák útján érvényesíteni tudják. Az ügy sikerességével szemben szkeptikus nemzetiségügyi miniszter, Jászi Oszkár, a románokkal és a szlovákokkal való megegyezés kudarcát látva, legalább a „leggyen-

¹⁸ *Budapesti Hírlap* 1914. március 29. 6.

¹⁹ *Budapesti Hírlap* 1914. április 1. 5.

²⁰ A Magyarországi Ruszinok Néptanácsának tevékenységéről részletesebben lásd: Szakál 2018.

gébb félnek” tartott ruszinokkal való egyezményt szerette volna hivatkozási alapként felmutatni. Ennek érdekében sikerült is megnyerniük a magyar fennhatóság mellett kiálló, a ruszinok körében legjelentősebb befolyással rendelkező Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegyéét, valamint a ruszin értelmiség országos szinten is ismert, magyarhű képviselőit, úgymint Szabó Oresztet, a Belügyminisztérium hivatalnokát, Sztripszky Hiadort, a Magyar Néprajzi Múzeum tudósát és Bonkáló Sándor szlavistát. A magyar orientáció ügyében kifejtett aktivitása és Károlyi Mihály pártjában való kapcsolatai vélhetően mind közrejátszottak abban, hogy az 1918. decemberi X. számú néptörvény értelmében Munkács központtal létrehozott kormányzóság élére Stefán Ágostont nevezték ki. Az a tény, hogy 1918 decemberétől elvállalta Ruszka Krajna kormányzói pozícióját, érdekesnek tűnik 1918. januári, *Népek önrendelkezési joga* című publikációjának ismeretében, amelyben így írt: „Az önkormányzat ideája csak a nemzetiségi agitátorok koponyájában van meg, mert mindegyik azt hiszi, hogy a főkormányzói állást egyenesen neki kreálták [...], ha valaki saját fájának önzetlen vezetője, akkor megállapíthatja, hogy a népnek kulturális és anyagi jólét kell – és ez nálunk egyformán kell úgy a magyarnak mint más ajkúnak. Erre vágnak tehát nemzetiségeink és nem az önkormányzatra.”²¹ Megbízatásának lényege az lett volna, hogy Szabó Oreszttel, a ruszka krajnai minisztérium vezetőjével együttműködve létrehozza a ruszka krajnai autonóm közigazgatást.

Stefán Ágoston nagy vehemenciával vetette magát a szervezési feladatokba. Újdonsült kormányzói programját egy 1919 január elején kiadott kiáltványban fogalmazta meg. A kiáltvány szövege, mint Stefán publikációi általában, érzelmileg túlfűtött volt, és legalább annyira a saját személyét helyezte a középpontba, mint az autonóm terület problémáit. A legsürgősebben megoldandó feladatnak az analfabetizmus felszámolását és a szegénység megszüntetését tekintette. Ezeknek a meglehetősen hosszú távú célkitűzéseknek az eléréséhez az elsődleges feladatnak Stefán az általános és titkos választást biztosító törvény megalkotását tartotta. Véleménye szerint a néptörvény értelmében először létre kell jöjjön a ruszin nemzetgyűlés, az az irányító testület, amely majd megalkotja az autonóm terület működésének jogszabályi környezetét. Mindaddig Stefán úgy vélte: „A Rusz-

²¹ *Népek önrendelkezési joga. Tiszavölgy* 1918. január 16.

ka Krajna alkotását kimondó törvény csak útmutató és csak holt betű.”²² A kiáltványt mindazonáltal derűlátó szavakkal zárta: „Atyai szeretettel, alkotási vágygal, és a boldog jövő iránti rendületlen hittel állok munkába. Fel a fő testvéreim! Mienk a szebb és boldogabb jövő!”²³ A valóság azonban nem igazolta a bizakodó hangvételt.

A kormányzóságnak 1919. január–március közötti tevékenységét inkább a történelem sodrásához való kényszerű alkalmazkodás jellemezte, mintsem a nyugodt építkezés. A kormányzónak már azzal is komoly problémái akadtak, hogy létrehozza az autonóm terület közigazgatási fennhatóságát. Ebben a tekintetben az egyik legnagyobb nehézséget az okozta, hogy nem voltak konkretizálva Ruszka Krajna határai. A vármegyei közigazgatás képviselői a helyükön maradtak, az 1918 őszén Ung, Ugocsa, Bereg és Máramaros vármegye élére kinevezett kormánybiztos főispánok továbbra is a saját kompetenciájuknak tekintették vármegyéik irányítását, a kormányzó pedig az együttműködésüket kérte az autonóm terület kiépítésében. Bár Stefán 1919. januári levelezéséből az látszik, hogy a vármegyék vezetői biztosították a munkácsi kormányzóságot támogatásukról, ezt a kormányzóval ellentétben nem úgy képzelték el, hogy alárendelik magukat Stefánnak. Ebből aztán több kompetenciavita is kialakult. Különösen Kutkafalvy Miklóssal, Bereg vármegye kormánybiztos-főispánjával (aki egyébként majd Bleyer Jakab mellett a Nemzetiségügyi Minisztérium rutin főosztályának vezetője lesz) volt nézeteltérése Stefánnak a földreform elindításával kapcsolatban.²⁴ Bár január közepére Stefának egy tervezettel álltak elő Ruszka Krajna leendő területét illetően, azonban a kívánt területen szuverenitást létrehozni nem sikerült, aminek főként katonapolitikai okai voltak. A Magyar Királyság kötelékében élő ruszinok között az első világháború végén felerősödött az ukrán orientáció is. Ennek kétségtelenül lendületet adott az a tény, hogy a Kárpátoktól keletre, Galíciában, illetve a Dnyeper mentén is ukrán államalkotó törekvések bontakoztak ki. Különösképp a galíciai ukrán politikai szervezetekkel való együttműködés eredménye volt az, hogy 1919. január 8-án az ún. Hucul Néptanács Kőrösmezőn kikiáltotta a Hucul Népköztársaságot, mely eseményt

22 KTÁL Fond 59. Op. 1. Od. zb. 3.

23 KTÁL Fond 59. Op. 1. Od. zb. 3.

24 Szakál 2018: 193–195.

egy Galíciából támogatott fegyveres felkelés is kísért. Mind a 42 tagot számláló Néptanácsot, mind a rövidke életű népköztársaságot Sztepan Klocsurak vezette.²⁵ Az első világháborús tapasztalatokkal is rendelkező Klocsurak szkeptikus volt a magyar kormányzatnak a ruszin önrendelkezés megoldására irányuló rendezési terveivel szemben.²⁶ A kőrösmezői mozi egyik termében megszerveződő tanács 1918. november 8-ára hívta össze a környék lakosságát, ahol kimondták a létrejövő Ukrajnához való csatlakozást. Ugyanebben a nyilatkozatban a magyar hatalom számlájára rótták fel a háború következtében elszenvedett súlyos veszteségeket, illetve az akkori és korábbi magyar kormányzatokat is azzal a váddal illették, hogy a „ruszin-ukrán” kultúra gyakorlásának és fejlesztésének lehetőségétől megfosztották őket.²⁷ A Klocsurak vezette küldöttek csatlakozási szándékukat 1919. január 2-án a Nyugat-Ukrán Népköztársaság Nemzeti Tanácsának sztaniszlavi ülésén be is jelentették. A csatlakozás gyakorlati megvalósítása céljából az orthodox karácsony idején, január 7–8-án felkelést szervezett a Hucul Néptanács a Kőrösmezőn állomásozó magyar helyőrség ellen.²⁸ A felkelés eredményeként kikiáltották a Hucul Köztársaságot, melynek területét fegyverrel kiterjesztették Rahó környékére is. Előrenyomulásukat azonban a román hadsereg megállította.²⁹ Az autonóm terület északnyugati részét a csehszlovák csapatok vonták ellenőrzésük alá Ungvár és környékének január 12-én bekövetkezett megszállásával. Máramarosziget és Ungvár megszállása Ung és Máramaros megyék magyar fennhatóság alatt maradt területein is éreztették negatív hatásukat, hisz ahogyan a ruszka krajnai miniszter, Nagy Vince a belügyminiszterhez írt levelében fogalmazott: „a közigazgatási hatóságok a vármegyei hatóságokkal alig tudnak érintkezést kapni, úgyhogy az adminisztráció zavartalan menete veszélyeztetve van.”³⁰ Mivel a nevezett megyékben a közigazgatási központok kikerültek a kormányzó hatásköréből, így Stefán kérte a belügyminisztert, hogy ruházza fel az ungi és máramarosi,

25 Петрецький 2014: 27.

26 Erről részletesen lásd: Ключурак 1978, továbbá: Мушинка 2011.

27 Ключурак : 1978: 103–104.

28 Fedinec 2002: 49.

29 Fedinec 2002: 53.

30 KTÁL Fond 59. Opisz 1. Od.zb. 44.

fennhatósága alatt megmaradt területek kormánybiztosi jogaival.³¹ Érzékletesen jelzi a kormányzó tehetetlenségét és úgy általában az összeomlás következményeit a következő eset. A kőrösmezői felkelést támogató galíciai csapatok a románokkal szemben elszenvedett vereség után visszavonultak a hágókon túlra, túszként pedig magukkal vitték a kőrösmezői főerdőmérnököt, az egyik segédjegyzőt, a helyi állomásfőnököt és a feleségét, valamint a község római katolikus plébánosát. A kormányzónak a túszyok szabadon bocsátása érdekében tett megkeresésére azt válaszolták, hogy addig nem adják ki őket, amíg a máramarosi harcokban soraikból foglyul ejtett katonákat szabadon nem bocsátják. Csakhogy mivel ezeket a katonákat – bár magyar területen, de – nem a magyar, hanem a román hadsereg fogta el, így Stefánnak az ügyre semmilyen ráhatása nem lehetett. Egyéb lehetősége nem lévén, panaszaival Harrer Ferenc ideiglenes külügyminiszterhez fordult.³²

Stefán a közellátás biztosítását, a lakosság gazdasági és szociális helyzetének javítását a munkácsi kormányzóság egyik legégetőbb politikai kérdésének tekintette, bár a fellazuló közrend, és a magyar főhatalomnak a területen való megingása csaknem lehetetlenné tette az ügyben való sikeres fellépést. Az élelmezési gondok, a közigazgatás nehézkes működése áldatlan állapotokat eredményezett. Stefán több ízben is azzal a kéréssel fordult a belügyminiszterhez és a hadügyminiszterhez, hogy a hegyvidéken uralkodó indulatok féken tartását karhatalom kivezénylésével segítsék. Több településről is jeleztek a kormányzónak önkényes földfoglalásokat, Ökörmezőn és környékén pedig a rendszeressé váló rablások, útonállók, és a már-már mindennapos, Galíciába irányuló gabonacsempészet jelentett súlyos gondokat.³³

A kormányzóval szemben a magyar kormányzat egyik legfontosabb elvárása a hegyvidéken uralkodó hangulat kedvező befolyásolása volt. Erre a célra az Országos Propaganda Bizottság 200 000 korona összeget bocsátott a ruszka krajnai minisztérium és a munkácsi kormányzóság részére. Ebből az összegből rölapok szétosztását, illetve a lakosság hangulatát befolyásoló propagandistákat kellett finanszírozni. Szabó Orest

31 KTÁL Fond 59. Opisz 1. Od.zb. 44.

32 Szakál 2018: 170–171.

33 KTÁL Fond 59. Op. 1. Od.zb. 54.

a feladattal kapcsolatos elvárásait a következőképp fogalmazta meg: „kívánatosnak tartom, hogy Kormányzó Úr az igazgatására bízott terület lakosságának hangulatát a törvényhozási úton biztosított autonómia iránt kedvezően befolyásolni igyekezzék, és erre a célra teljesen megbízható egyéneket küldjön ki, akik a lakossággal való közvetlen érintkezés útján a nép kívánságait kipuhathassák és Kormányzó Úr működését az adatok összegyűjtésével megkönnyítsék.”³⁴ A propagandamunkában részt vevő személyeknek tájékozódniuk kellett a panaszokról, sérelmekről, és őrizkedni a felelőtlen ígéretektől. Mindazonáltal fel kellett hívni a lakosság figyelmét, hogy „az együttérzés, összetartás mellett milyen ipari és gazdasági fellendülésnek nyílik tere, hogy a kulturális fejlődés során mi boldok jövődönnek nézünk elébe.”³⁵ A propagandistáknak szóló direktívákban pedig azt is megfogalmazták, hogy: „Addig pedig, míg mindez megtörténik, a jelszó legyen: Rend, fegyelem, összetartás, s nem lesz panasz többé a Kárpátok bércei között.”³⁶ A ruszka krajnai kormányzóságnak a fennhatósága kiépítésében fentebb leírt nehézségei, és a közellátásban tapasztalható gondok ismeretében feltételezhető, hogy a propagandamunka nem volt egyértelműen sikeres. Mi sem bitonyítja ezt jobban, mint az, hogy 1919. január 21-én Huszton a Mihajlo Brajcsojko ügyvéd által vezetett kongresszus kimondta Máramaros, Ugocsa, Bereg, Ung, Zemplén, Sáros, Szepes és Abaúj-Torna vármegyék ruszinjainak egyesítését Nagy Ukrajna ruszin-ukrán lakosságával.³⁷ Az egyesülés deklarálása nem járhatott együtt valós területi egység megteremtésével, hisz az ukrán mozgalom sem a Dnyeper mentén, sem Nyugat-Ukrajnában nem volt képes tartós területi fennhatóságot kialakítani. Előbbi területen a szovjet katonai térnyerés, illetve a kibontakozó polgárháború okozta káosz, utóbbin pedig a lengyel hadsereg térfoglalása tette lehetetlenné az ukrán főhatalom felállítását, nem beszélve a mozgalom széles körű társadalmi támogatottságának hiányáról, és az irányítói között megjelenő feszültegekről.³⁸ Mindazonáltal a kormányzó tevékenységére nem vetett jó fényt az eset. A huszti gyűlés utáni napokban a munkácsi kormányzó sietve „ellengyűléseket” szerve-

³⁴ KTÁL Fond 59. Op. 1. Od.zb. 1.

³⁵ KTÁL Fond 59. Op. 1. Od.zb. 2.

³⁶ KTÁL Fond 59. Op. 1. Od.zb. 2.

³⁷ Болдижап 2011: 13–40.

³⁸ Erről részletesebben lásd: Грицак 2000.

zett Szolyván, Volócon, Ökörmezőn és Munkácson.³⁹ Stefán igyekezett a sajtó útján is megnyugtatni a kedélyeket, s jelezni a magyar közvélemény számára, hogy a huszti gyűlés csupán egy elszigetelt kör véleményének kifejeződése, és szervezkedésének következménye. Az ukrán propaganda eredményessége mögött a skizmatikus mozgalmat, illetve az arra adott magyar választ látta: „Az egész huszti akciót a skizmatikusok rendezték, akik el vannak keseredve az üldözések miatt, amelyeket el kellett szenvedniük a régi kormányoktól, amelyek nemcsak vallásuk gyakorlásában akadályozta őket, de szinte gyártották köztük a mártírokat.[...] De megvagyok győződve, hogy a skizmatikusok [ha] Kínával élnének szomszédságban, ahhoz is szívesen csatlakoznának, csakhogy a skizma-per rendezőtől megszabaduljanak. Nem hiszik, hogy a skizma-per csendőreinek, vizsgálóbírójának nincs utódja a mai Magyarországon.”⁴⁰ Azt bizonyosan túlzásnak tekinthetjük, hogy a huszti gyűlés csak a skizmatikus mozgalom mentén tudott volna híveket szerezni magának, már csak azért is, mert a galíciai nyugat-ukrán államkísérlet egyik fő előremozdítója a Lemberg központú görög katolikus metropólia volt. Annyiban viszont kétségtelenül igaza lehetett Stefánnak, hogy a magyar közigazgatás különböző szintjein tanúsított türelmetlenség, és a ruszinokkal szembeni konkrét visszaélések jelentősen hatottak az ukrán orientáció megerősödésére. Bizonyos tekintetben Stefánhoz hasonlóan látta a helyzetet 1918–1919 fordulóján Szarvady Kálmán lapszerkesztő is, aki az Országos Propaganda Bizottság megbízásából hatvankilenc hegyvidéki községben tájékozódott a lakosság hangulatáról, és épp Husztot járva a következő megállapítást tette: „a magyarság részéről évtizedek óta – de különösen a háború alatt, – anynyi vérlázító sérelemben volt részük [értsd: a ruszinoknak – Sz. I.], hogy most már helyzetük orvoslását is csak olyan államalakulattól remélik, a melyben anyanyelvük használata, szabad vallásgyakorlatuk, kulturális és gazdasági érvényesülésük korlátozhatatlan lesz, a hol a közigazgatási, erdészeti, csendőrségi alkalmazottak brutalitásaival szemben majd az államhatalom nem üres, soha be nem váltott ígéretekkel védelmezi meg. Ilyennek képzelik el Ukrániát.”⁴¹ Stefán Ágoston számára világos volt,

³⁹ RuszkaKrajna kormánybiztosa a huszti gyűlésről. *Szamos* 1919. január 24. 2.

⁴⁰ RuszkaKrajna kormánybiztosa a huszti gyűlésről. *Szamos* 1919. január 24. 2.

⁴¹ KTÁL Fond 59. Op. 1. Od.zb. 54.

hogy nem elegendő szép ígéretekkel túllicitálni az ukrán propagandát. A kormányzó többször is kérelmezte a Galíciával határos terület határőrcsapatának megerősítését, azonban kérésére negatív választ kapott a Belügyminisztériumtól.⁴² Nem könnyítette meg a helyzetet az sem, hogy a katonai hatóságok tevékenységüket nem minden esetben egyeztették a kormányzósággal. Ebben az ügyben a kormányzó Böhm Vilmos hadügyminiszterhez fordult a következőket kérve: „Kérem utasítani a katonai hatóságok által bármely misszióval a Ruzska Krajna kormányzóság területén kiküldendő egyéneket, hogy működésük megkezdése előtt nálam igazoltassák magukat, mert a Kormányzóság tele van katonai igazolvánnyal ellátott egyénnel, kik között igen sok az ukrán agitátor.”⁴³ A ruszka krajnai minisztériumhoz és a munkácsi kormányzósághoz beérkezett jelentések-ből és panaszokból az látszik, hogy az ukrán agitáció elleni fellépés bizonyos esetben erőszakos volt. Guthy Tódor államtitkár a következőkről tájékoztatta a ruszin kormányzót 1919 februárjában: „A máramaros megyei Huszt községből és annak vidékéről küldöttség jelent meg nálam és azt panaszolta, hogy a határrendőrség a ruszin lakossággal erőszakoskodik, azzal a megokolással, hogy sárga-kék kokárdát hordanak és ukrán érzelmeket tanúsítanak.”⁴⁴ Hasonló tartalmú levelet intézett Szabó Simon, az ungvári tanács elnöke is Stefán Ágostonhoz: „Több oldalról vett értesülés szerint a karhatalom az ukrán hajlamú ruszinok ellen brutális üldözést kezdett, [...] rá kell mutatnunk arra a veszedelemre, amely ezen eljárásból kifolyólag integrális politikáját fenyegeti.”⁴⁵ Stefán helyzete így finoman szólva is nehéz volt. A magyar kormányzat sem a rend fenntartását, sem az állam fennhatóságát nem tudta megfelelően biztosítani, ahova sikerült karhatalmat küldeni, ott pedig vagy nem egyeztették azt az autonóm szervekkel, vagy a rendfentartók viselkedése csak olaj volt a tűzre.

Arról, hogy a népköztársaság kormánya hogyan tekintett Stefán Ágoston munkácsi működésére, keveset tudunk. Beszédes azonban az a tény, hogy a ruszka krajnai miniszter, Szabó Oreszt, az utolsó minisztertanácsi ülésen, ahol felszólalt, ugyanazokkal a kérésekkel fordult kormánytársai felé, mint januárban és februárban, és még talán bízott abban, hogy Ma-

⁴² KTÁL Fond 59. Op. 1. Od.zb. 54.

⁴³ KTÁL Fond 59. Op. 1. Od.zb. 9.

⁴⁴ KTÁL Fond 59. Op. 1. Od.zb. 9.

⁴⁵ KTÁL Fond 59. Op. 1. Od.zb. 26.

gyarország tud megfelelő keretet biztosítani a ruszin autonómia gyakorlati megvalósításához. A Munkácsi Kormányzóság működésének hatékonyságában azonban vélhetően kételkedett, ugyanis azt is kérte, hogy engedélyezzék a ruszin minisztérium Munkácsra történő áthelyezését.⁴⁶ Erre azonban már nem kerülhetett sor.

A Tanácsköztársaságban

A Magyar Tanácsköztársaság 1919. március 21-i megalakulásával Ruszka Krajna ügye új kontextusba helyeződött. A ruszin népbiztosi pozíciót Szabó Oreszt nem vállalta, azt március 24-től Stefán Ágoston töltötte be. A népbiztos Budapest székhellyel kezdte meg a működését, Munkácson a helyi szervek irányításával Kaminszky Józsefet bízta meg, aki 1918 őszén szintén a magyar irányzat mellett foglalt állást. Kaminszky a kezdetektől a munkácsi kormányzóságon dolgozott, posztját a Tanácsköztársaság létrejöttével sem hagyta el. Megjegyzendő, hogy a munkácsi hivatalához olyannyira hű volt, hogy ahhoz a csehszlovák térfoglalás után is ragaszkodott, így az első Csehszlovák Köztársaságban létrehozott munkácsi központú Beregi zsupánnak is ő lett az első vezetője.⁴⁷ A megalakuló megyei direktóriumokkal együttműködve Ruszka Krajna irányításának autonóm volta annyiban merült ki, hogy igyekeztek visszafogni a Stefánék számára nem kedvező intézkedéseket. Április 9-én létrehozták a ruszin Vörös Gárdát, április 12-én pedig a ruszin Vörös Őrséget. A ruszinok lakta terület és az ott élők lojalitása főleg katonapolitikai szempontból volt jelentős a Tanácsköztársaság számára. A szovjet Vörös Hadsereg ugyanis 1919 tavaszára megszállta az ukrán területek jelentős részét. A ruszin autonómia ügyét erősen befolyásolta a Forradalmi Kormányzótanács és Stefán Ágoston közötti hullámzó viszony. Bár Stefán elvállalta a népbiztosi pozíciót és a kormányzótanácsi tagságot, vélhetően nem tudott azonosulni a Tanácsköztársaság szellemiségével és intézkedéseinek jelentős részével. Ez magyarázható klerikus családból való származásával, illetve a szocializmussal kapcsolatos ellenérzéseivel is, aminek a már idézett *Tiszavölgy*

⁴⁶ MNL OL K27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1919. március 8.

⁴⁷ Fedinec 2002: 51.

című lapjában többször is hangot adott. Egyébként a Tanácsköztársaság vezetése is gyanúval tekintett Stefán Ágostonra. Kinevezésekor a *Vörös Újság* még így írt a népbiztosról: „A magyar Forradalmi Kormányzótanácsnak az államhatalom átvételekor az volt tehát a vezető szempontja, hogy a ruszin nép érdekeinek teljes kielégítésével, a népbiztosság vezetése oly ember kezeibe kerüljön, aki nemcsak a nép zömének bizalmát bírja, és a nép nyelvét tisztán beszéli, hanem akinek szociális ismeretei és forradalmi egyénisége biztosíték arra, hogy a ruszin nép proletáruralmának megszilárdulásához szükséges vasakaratú intézkedéseket teljes eréllyel fogja keresztülvinni. Ez okoknál fogva bízta meg a ruszin nép ügyeinek vezetésével Stefán Ágoston dr. népbiztost.”⁴⁸ Kun Béla azonban már 1919 áprilisában vizsgálatot indított ellene. 1919. április 24-én Neumann József, a Szövetségi Központi Intéző Bizottság tagja Stefánról azt jelentette, hogy „...a szocializmus, a proletárdiktatúra szellemében dolgozni nem képes”.⁴⁹ Szintén Neumann kifogásolta, hogy Stefán tevékenysége nyomán a Ruszin Népbiztosság „csupa ügyvédekből, papokból és más lehetetlen elemekből állnak.”⁵⁰ Megvádolták továbbá a népbiztost, hogy ő tevékenyen támogatta a 1919. április 21–23. között Munkácson lezajlott „ellenforradalmi” felkelést.⁵¹ Nagy Ernő, volt bereg vármegyei alispánhelyettes visszaemlékezései szerint a ruszin népbiztosnak köszönhetően kerülhetett el a halálos ítéletet. Azonban a tavaszi román és csehszlovák katonai előrenyomulás miatt a Tanácsköztársaság szerveinek működése megszűnt az országrészben. A Károlyi-palotában berendezkedett Ruszin Népbiztosság működése azonban nem ért véget áprilisban. 1919. június 7-én például Stefán Ágoston jótekonysági hangversenyt szervezett a Zeneakadémián a ruszin Vörös Gárda megsegítésére, ahol többek között fellépett Hegyi Emánuel zongoraművész, illetve Bajor Gizi színművész.⁵² Egy nappal korábban, Ruszka Krajna volt területén Edmound Hennoque francia tábornok bevezette a katonai közigazgatást.⁵³

48 Proletárönrendelkezés. *Vörös Újság* 1919. március 28.

49 Gergely 1969: 433.

50 Gergely 1963: 542.

51 Fedinec 2002: 53.

52 *Népszava* 1919. június 8.

53 Fedinec 2002: 57.

Összefoglalás helyett: az államfordulat után

Arról, hogy 1919 további részében pontosan mi történt Stefán Ágostonnal, csak töredékes információkkal bírunk. Csupán néhány hír jelent meg vele kapcsolatban a magyar sajtóban, melyek szerint 1919 júliusában jegyzéket címzett Georges Clemenceau francia miniszterelnöknek Ruszka Krajna ügyében, illetve 1919 augusztusától ruszin küldöttség élén szeretett volna kiutazni a párizsi békekonferenciára.⁵⁴ Kísérleteinek eredményeiről biztosat nem tudunk, az viszont több forrásból is igazolható, hogy 1920 januárjában már Ruszka Krajna Varsóban létrejött emigráns kormányzótanácsát vezette. Stefán 1925-ig élt lengyelországi emigrációban. Ezalatt sokat publikált, jelentett a magyar külügynek, a katonai hírszerzésnek, segítette a Kárpátaljáról Lengyelországba szökött személyeket, illetve tárgyalásokat folytatott a lengyel kormánykörök képviselőivel. Ezek mellett megkezdte egy ruszin légió felállítását, melynek egyetlen sikertelen akciója volt 1920 legvégén, amikor a lengyel–csehszlovák határt átlépve Szolyváig jutottak el a légió tagjai, ahol a csehszlovák katonasággal való tűzváltást követően fegyvereiket elrejtve visszatértek Lengyelországba.⁵⁵

Keveset tudunk arról, hogy Stefán Ágoston milyen körülmények között tért vissza 1925-ben Kárpátaljára, az azonban kétségtelen, hogy hazatérése jelentős figyelmet kapott. A Budapesti Hírlap értesülései szerint visszatérését megelőzően Edvard Benešsel találkozott Genfben, így a magyar közvélemény a csehszlovák kormánnyal való megegyezéssel vádolta Stefánt.⁵⁶ Kárpátalján általános bizalmatlanság övezte, amit csak tetézett az, hogy már hazatéréseének évében a legjelentősebb csehszlovák kormánypárt, a Csehszlovák Agrárpárt színeiben indulva lett nemzetgyűlési képviselő.⁵⁷ Ezzel a lépésével nemcsak a helyi magyarság körében uralkodó bizalmatlanságot fokozta, de kivívta a helyi ellenzéki ruszinság ellenszenvét is, így 1929-ig tartó képviselőisége során folyamatosan támadások kereszttüzében volt. Többször vádolták meg sikkasztással, nemegyszer hazaárulással; a korabeli sajtóban rendszeresen a második Tuka-pert vizionálták Stefánnal

⁵⁴ Az *Est* 1919. október 8. 2.

⁵⁵ Bellér 1975: 178–187., továbbá Varga 2016.

⁵⁶ Stefán Ágoston szerepe a Rutén-földön. *Budapesti Hírlap* 1925. július 2. 4.

⁵⁷ MTI Házi jelentések. 1929. január 21.

kapcsolatban.⁵⁸ Stefán viszont sorra nyerte a sajtópereket, politikai kijelentéseit illetően pedig igyekezett egyensúlyozni az Agrárpárt érdekei és a kárpátaljai autonómia megvalósításának ügye között.

Az 1930-as években visszavett politikai tevékenységének intenzitásából, országos jelenlétre nem törekedett. Visszaköltözött Rahóra, ahol 1944-ig folytatta ügyvédi praxisát. Figyelemre méltó momentum, hogy a revíziót követően, 1940-ben a Kárpátaljai Bank Részvénytársaság igazgatósági tagja lett, olyan kárpátaljai politikusokkal együtt, mint Bródy András és Fenczik István,⁵⁹ akikkel az 1920-as, 1930-as években a nyilvánosság figyelmétől övezve heves vitákat folytatott. Még megérte a szovjet hadsereg térfoglalását, 1945. augusztus 2-án halt meg Rahón.

Stefán élettörténete vélhetően nem egyedi a két világháború közötti Kelet-Közép-Európában. A fokozott politikai érdeklődéssel bíró vidéki ügyvédet, aki saját és általában a ruszinok sorsának jobbra fordulását a magyarsághoz történő mihamarabbi és legteljesebb integrációban látta, az első világháborút követő hatalomváltás pálfordulásoktól tarkított politikai pályára állította. Az azonban kétségtelen, hogy Stefán közéleti tevékenységében és emigrációjában sem tudott elszakadni Kárpátalja ügyétől. Tevékenysége koordinátarendszerének a ruszin hegyvidék vált az origójává, ami nem csak sajátos szocializációjában játszott fontos szerepet, de politikai szerepvállalásához is terepet biztosított. Azt, hogy a sűrű irányváltások oka sajátos politikai exhibicionizmusa, a korabeli sajtóban gyakran emlegetett haszonvágya volt-e, vagy egyszerűen kényszerpályára került, mint a Nagy Háborút követő bomlás során oly sokan, ez alapján a vázlatos életút-leírás alapján felelőtlenség lenne eldönteni. Különösen úgy, hogy egyelőre hiányoznak azok a források, melyek alaposabb betekintést engednének hősünk személyiségjegyeibe. Mindazonáltal Stefán élettörténetének vizsgálata élénk példákkal illusztrálhatja a kor politikai viszonyait, és új információkkal szolgál a ruszin hegyvidék 1918–1919-es történetéhez. Ő maga politikai múltját és tevékenységét úgy jellemezte egy interjúban, mint amin „a tévedésnek és tudatlanságnak szakadatlan fonala húzódik át.”⁶⁰

⁵⁸ MTI Könyomatos 1929. március 23.

⁵⁹ *Központi Értesítő* 1941. 12. sz.

⁶⁰ Stefán tovább fonja „a tévedések szakadatlan fonalát”. *Prágai Magyar Hírlap* 1925. augusztus 14.

Források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

K27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1867–1944

Державний архів Закарпатської області – Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL)

Fond 59.: Правління Руської країни (Ruszkra Krajna kormányzóságának iratai) 1918–1919

A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi Népszámlálása. Első rész.
A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint.
Budapest, 1912.

Az Est

Budapesti Hírlap

Központi Értesítő

MTI Könyomatos

MTI Házi jelentések

Népszava

Nyírvidek

Prágai Magyar Hírlap

Szamos

Tiszavölgy

Vörös Újság

Hivatkozott irodalom

Beluszky Pál 2002: A modernizáció területi differenciái a századelő Magyarországon. In: „...Ahol a határ elválaszt”. *Trianon és következményei a Kárpát-medencében*. Balassagyarmat-Várpalota.

Bellér Béla 1975: *Az ellenforradalom nemzetiségi politikájának kialakulása*. Budapest.

Braun László 2007: Kivándorlás vidékünkéről a XIX–XX. század fordulóján. In: *Acta Hungarica* 18. évfolyam, Ungvár. 303–314.

Braun László 2011: *Hitelszövetkezetek a hegyvidéki kirendeltség keretében 1898–1910 között*. Ungvár.

- Fedinec Csilla 1998: Az ungvári görög katolikus tanítóképző kultúrmisz-sziója az észak-keleti Felvidéken. In: *A magyar művelődés és a kereszténység: IV. Nemzetközi Hungarológia Kongresszus*. Budapest; Sze-ged. 1813–1819.
- Fedinec Csilla 2002: *Kárpátalja történeti kronológiája 1918–1944*. Duna-szerdahely.
- Gergely Ernő 1963: A proletárforradalom és tanács hatalom Kárpátalján és Nyugat-Magyarországon. *Jogtudományi Közöny* 10–11. sz. 541–552.
- Gönczi Andrea 2007: *Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején*. Ungvár – Beregszász.
- Molnár Ferenc 2014: *A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye főpapsága és a ruszin identitás viszonyrendszere 1848–1849-ben*. *Acta Beregsasi-ensis* 2014/1.104–113.
- Molnár Ferenc 2018: A kiegyezés és a ruszin mozgalom. In: Szakál Imre (szerk.): *Indivisibiliter ac Inseparabiliter. „Feloszthatatlanul és elvá-laszthatatlanul”*. A kiegyezés 150. évfordulójára rendezett tudományos konferencia előadásai. Beregszász–Ungvár, 22–36.
- Szakál Imre 2018: „Rend, fegyelem, összetartás, s nem lesz panasz többé a Kárpátok bércei között”. *Iratok Ruszka Krajna történetéhez (1918–1919)*. Beregszász – Ungvár, Ukrajna.
- Varga László Endre 2016: *Dwa Bratanki Dokumenty i materiały do sto-sunków polsko-węgierskich 1918–1920*. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych.
- Болдижар, Михайло 2011: *Закарпаття між світовими війнами. Фак-ти, події, люди, оцінки*. Ужгород.
- Енциклопедія історії і культури карпатських русинів. Уклад. : Павло Роберт Магочій, Іван Поп, Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2010.
- Грицак, Ярослав 2000: *Нариси історії України: Формування модерної української нації XIX–XX ст.*, Генеза, Київ.
- Петрецький, Віктор 2014: *Історичні особливості становлення політичної еліти Закарпаття (перша чверть XX століття)*. Науково-дослідний інститут політичної регіоналістики. Держав-ний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет». Ужгород.

A KÖTET SZERZŐI ÉS SZERKESZTŐI

BÁNKUTI GÁBOR

PhD, habilitált egyetemi docens, PTE BTK Történettudományi Intézet, Pécs

BAYER ÁRPÁD

PhD-hallgató, ELTE BTK Történeti Intézet, Budapest

BORSY JUDIT

főlevéltáros, MNL Baranya Megyei Levéltára, Pécs

FEISZT GYÖRGY

ny. főlevéltáros, MNL Vas Megyei Levéltára, Szombathely

FLEISZ JÁNOS

kandidátus, habilitált egyetemi magántanár, Nagyvárad

GŐZSY ZOLTÁN

PhD, habilitált egyetemi docens, PTE BTK Történettudományi Intézet, Pécs

GYÁNI GÁBOR

az MTA rendes tagja, kutatóprofesszor, Bölcsészettudományi Központ Történettudományi Intézet, Budapest

GYIMESI RÉKA

egyetemi tanársegéd, PTE BTK Történettudományi Intézet, Pécs

HALÁSZ IMRE

PhD, professor emeritus, BGE Gazdálkodási Kar, Zalaegerszeg

HORVÁTH SÁNDOR

PhD, tudományos főmunkatárs, témacsoport-vezető, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest

KAPOSI ZOLTÁN

DSc, egyetemi tanár, intézetvezető, PTE Közgazdaságtudományi Kar, Marketing és Turizmus Intézet, Pécs

KESZEI ANDRÁS

PhD, egyetemi docens, PPKE BTK, Szociológiai Intézet, Budapest

KISS GERGELY

PhD, habilitált egyetemi docens, PTE BTK Történettudományi Intézet, Pécs

KÖVÉR GYÖRGY

az MTA levelező tagja, professor emeritus, ELTE BTK Történeti Intézet, Budapest

LAKNER LAJOS

PhD, irodalomtörténész, muzeológus, tudományos igazgatóhelyettes, Déri Múzeum, Debrecen

LENGVÁRI ISTVÁN

főlevéltáros, igazgató, PTE Egyetemi Levéltár, Pécs

MOLNÁR ÁGNES

PhD, egyetemi adjunktus, ME BTK Antropológiai és Filozófiai Tudományok Intézete, Miskolc

NAGY IMRE GÁBOR

főlevéltáros, igazgatóhelyettes, MNL Baranya Megyei Levéltára, Pécs

ÖLBEI TAMÁS

PhD-hallgató, Université de Lorraine/Debreceni Egyetem

PAKSY ZOLTÁN

PhD, főlevéltáros, történész, MNL Zala Megyei Levéltára, Zalaegerszeg

PEJIN ATTILA

történész, múzeumvezető, Zentai Városi Múzeum, Zenta

PIHURIK JUDIT

PhD, habilitált egyetemi docens, SZTE BTK Történeti Intézet, Szeged

PILKHOFFER MÓNICA

PhD, habilitált egyetemi docens, PTE BTK Történettudományi Intézet, Pécs

SZAKÁL IMRE

PhD, tanszékvezető-helyettes, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék, Beregszász

TILCSIK GYÖRGY

PhD, ny. főlevéltáros, ny. levéltár-igazgató, MNL Vas Megyei Levéltára, Szombathely

UGRAI JÁNOS

PhD, habilitált egyetemi docens, Eszterházy Károly Egyetem, Eger

VONYÓ JÓZSEF

DSc, c. egyetemi tanár, PTE BTK Történettudományi Intézet, Pécs

WÉBER ADRIENN

doktorjelölt, PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola, Pécs

Nyomdai előkészítés: Erőss Zsolt

Nyomdai munkák: Kontraszt Plusz Kft.

Felelős vezető: Barta Ákos

www.kontraszt.hu